

УДК 159.992.7

К 66

Оксана КОРМИЛО

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Стаття присвячена проблемі шкільного булінгу у сучасній системі освіти. Проаналізовано основні причини та наслідки цього негативного соціально-психологічного явища. На основі розуміння булінгу як прояву тривалої, систематичної агресії в конкретній соціальній ситуації взаємодії в групі, що заснована на нерівності між агресором і жертвою, окреслено його форми: фізичну і психологічну. Представлено рольову структуру булінгу. Окреслено шляхи подолання цього явища.

***Ключові слова:** булінг, шкільний булінг, форми булінгу, причини булінгу, психолого-педагогічна робота.*

Постановка проблеми. Сьогодні в освітньому просторі гостро постає питання насильства у школі. Дитяча несоціалізована агресія є серйозною соціальною психолого-педагогічною проблемою. Цей вид агресії знаходить свій вихід як у фізичному, так і психологічному насиллі. Вона може мати як одиничний, так і тривалий характер. Насилля є однією із причин цілої низки негативних наслідків: академічна неуспішність, шкільна дезадаптація, неадекватна самооцінка, тривожність тощо. Окрім того, воно може бути однією з причин появи у дорослому віці адикцій та психологічних розладів. За даними британських дослідників, у дітей які піддавалися шкільному цькуванню зі сторони однокласників, у два рази вищий ризик проявів психосоматичних розладів у підлітковому віці, аніж у дітей, які не зазнавали подібного насилля.

Масштаби насильства та агресії дітей не перестають дивувати. За даними дослідження О. Новікової, систематичному насиллю піддаються близько 15 % дівчаток та 27 % хлопчиків. А ось щодо ситуації цькування у Японії, то тут вона спостерігається навіть у дошкільних закладах. Слід зауважити, що явища насильства, фізичної агресії, було переважно проблемою західних суспільств, а в останні роки поширюється, на жаль, і в нашій країні. Яскравими прикладами є випадки з оприлюдненими відеозаписами знущань над школярами в Інтернеті, статистичні дані в ЗМІ.

За підсумками огляду зарубіжних досліджень відзначено, що поняттям, яке найточніше відображає ситуацію фізичного чи психологічного насильства тривалого характеру в освітньому середовищі є «булінг». Булінг – вид соціальної агресії, коли домінантний індивід (чи група) навмисно йде на заподіяння шкоди іншому [1; 4; 6; 10].

Актуальність та необхідність вивчення цього явища зумовлюється збільшенням кількості його проявів в українських школах (Ю. Савельєв [9]). Звертає увагу той факт, що школи і педагоги дистанціюються від проблеми булінгу, а також спостерігається недостатня поінформованість педагогів про причини і форми булінгу у взаєминах між школярами. Як правило, вчителі не уявляють масштабів поширення проблеми і не знають, як боротися з цим явищем, що набирає оберти. А тому, першочерговими завданнями психологів та педагогів загальноосвітніх шкіл є не лише попередження булінгу в учнівському колективі, але і проведення відповідної корекційної роботи. Таке бачення проблеми вказує на її прикладний характер та необхідність забезпечення психологічного підґрунтя у розробці адекватних шляхів подолання булінгу в освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Булінг – явище інтернаціональне і досліджується вченими багатьох країн: США, Великої Британії (Канади, Норвегії, Фінляндії та інших). Як зазначає відомий російський науковець І. Кон, за останні 20 років «булінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем [3, 15].

Перші публікації з проблеми шкільного цькування з'явилися ще у 1905 році. Ґрунтовніші дослідження належать зарубіжним науковцям зокрема, скандинавським та британським. Серед них Д. Олвеус [11], А. Пікас, П. Рендолл [12], Д. Лейн [5], Е. Мунте, Д. Таттума та ін. На початку 90-х років ХХ ст. проблема булінгу почала вивчатись у США. Центральне місце в розвитку теорії булінгу зайняла робота Д. Олвеуса (Olweus) (1978). Розроблена автором модель булінгу в освітньому середовищі послужила основою подальшого вивчення проблеми.

Дослідження українських науковців в основному спираються на зарубіжний досвід (Л. Лушпай [6]). Зокрема, проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі українські вчені як С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов та ін. Заслужують уваги і праці О. Барліт [1; 2], А. Барліт [2], А. Король [4] та ін. Науковий інтерес до явища булінгу з боку педагогів і правознавців не дає можливості комплексно, міждисциплінарно окреслити його сутність, а отже визначає потребу ретельного аналізу (поряд з окресленими) проявів булінгу також у вимірах психологічної науки, що дасть змогу обґрунтовано підходити до психопрофілактичної роботи та корекції його наслідків в освітньому середовищі.

Мета статті – проаналізувати феномен шкільного булінгу, його види, а також виокремити ознаки та причини його прояву. Розглянути основні шляхи вирішення ситуації насильства чи булінгу в освітньому середовищі.

Назва «булінг» походить від англійського слова «*bully*», яке означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати, або заподіяти шкоду слабшим людям. Поняття «булінг» (*bullying*) означає агресивну поведінку однієї людини відносно іншої з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу.

Першим на проблему булінгу звернув увагу норвезький учений Д. Олвеус, який визначив це явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних

дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів. Явище булінгу має колективний характер та засноване на соціальних стосунках у групі [4; 7].

Британські вчені Д. Лейн та Е. Міллер [5] визначають булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого поводження, фізичного чи психічного, з боку індивіда або групи щодо іншого індивіда, який не здатен себе захистити в даній ситуації.

З погляду правознавців (А. Король [4]) булінг – повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом погрози подальшою агресією. Окрім того, авторка зазначає, що усі дії, попри їх різноманіття, мають спільні риси: 1) дисбаланс влади, тобто кривдник та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо; 2) намір нашкодити, тобто кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого, насолоджується спостерігаючи; 3) погроза подальшої агресії, тобто кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знущання.

Х. Лейманн визначає булінг як «соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої (іноді декількох, але, як правило не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпорадності і виключення з групи» [цит. : 13, 10].

На думку Л. Кішлі, основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця зазначає, що булінг – агресивна поведінка, яка спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій і принизливих оцінок щодо іншої людини. При цьому це явище не є порушенням закону, адже в карному кодексі, як правило, немає закону, згідно з яким така поведінка карається.

А. Король проаналізовано ознаки булінгу, на які звертаю увагу Л. Кішлі. Йдеться про:

1. Емоційне приниження, що має вербальні і невербальні способи вираження. Вербальні представлені негативно забарвленими висловлю-

ваннями, використанням підвищеного тону, криком, звинуваченням у помилках, приниженням здобутків і досягнень людини. Невербальні способи – це зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо.

2. Тривалість емоційно образливої і принизливої поведінки. Жертви булінгу визнають, що навіть, якщо неприйняття і несхвалення висловлюється у відносно м'якій формі, але впродовж тривалого періоду, виникає відчуття загнаності та відсутності виходу.

3. Непривітна і недовірлива поведінка також класифікується як булінг.

4. Втручання у приватне життя людини.

5. Якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг.

6. Якщо агресор має намір завдати шкоду іншій людині, або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмувальні події, ця поведінка є булінгом.

7. Агресор займає вище становище ніж його жертва і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [4].

Отже, аналіз поглядів науковців на явище булінгу дає змогу визначити його як довготривалу та систематичну агресію, яка може приймати багато форм, і фізичних і словесних; частину соціального життя групи; неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус тощо. Та потрібно зауважити, що під поняття «булінг» не підпадають братерське суперництво серед однолітків або імпульсивні агресивні дії потерпілих у відповідь на напад кривдника, які за суттю є спонтанні, недискримінаційні та з невизначеною жертвою [1; 6; 9]. З іншого боку, булінг не включає кримінальні дії, які починалися як конфлікт та розвинулися, тобто серйозне фізичне насильство, погрози такого насильства, напади. Не кожне здійснюване насильство є булінгом. Суть булінгу вбачають не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі – сильному почутті

відрази до покірливого, того, хто ніби не заслуговує на повагу. Це дає кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії.

А.А. Губко у дослідженні з проблеми булінгу окреслює основні показники та характеристики, які можуть вказувати на існування цього явища. По-перше, необхідно спостерігати за взаємодією тих учнів, у яких при спілкуванні виникає та проявляється фізична чи психологічна агресія і при цьому постійно один із учасників такої взаємодії є домінантним та сам провокує ситуації прояву агресії. Під його впливом жертва відчуває страх, невпевненість, демонструє зміни у поведінці та настрої, погіршення успішності в навчанні або втрату ентузіазму й інтересу до школи. По-друге, необхідно спостерігати за змінами в поведінці учня, який піддається неодноразовим нападам агресії. Може спостерігатися дистанційованість від учителів та однолітків, негативізм при обговоренні теми агресивності, напруженість при появі ровесників, образливість. В окремих випадках ці ознаки і симптоми необов'язково вказують на те, що учень піддається цькуванню. Проте, якщо ці ознаки спостерігаються комплексно або повторюються, необхідне подальше дослідження з метою визначення причин, що впливають таким чином на учня.

У своїй праці Д. Ольвеус визначає типові риси учнів, які здатні до булінгу: відчувають сильну потребу владарювати та підпорядковувати собі інших учнів; імпульсивні та легко переходять до гніву; прагнуть бути у центрі уваги; ставляться до оточуючих з почуттям зверхності; часто поводять себе агресивно та з викликом до дорослих; зазвичай вони егоцентристи, не вміють співчувати, ставити себе на місце іншого; максималісти, що не бажають іти на компроміс тощо.

Як зазначає П. Рендолл [13], є очевидним, що жодна дитина не народжується з якимось особливим геном булінгу, який чекає на сприятливі обставини, щоб розпочати свою руйнівну дію. Його розвитку сприяють: недостатня кількість уваги зі сторони дорослих та бажання привернути таким чином до себе увагу, жорстоке поводження батьків, необґрунтовані фізичні покарання дітей, невдачі в навчанні, бажання мати вплив на інших та керувати іншими, самоствердитися, змусити інших їх боятися, завоювати авторитет серед друзів та одно-

літків, надмірна гіперактивність. А також, засоби масової інформації які перенасичені жорстокими фільмами, насильством, агресією; несприятливі, складні соціальні процеси, які через недосконале навчання і виховання, створюють антисоціальну особистість. Такий тип особистості дитини схильний до агресивного маніпулювання іншими людьми, зазвичай, слабшими фізично і психологічно.

Варто зазначити, що булінг у школі виявляється не лише в діях учнів у ставленні один до одного, але і в діях учителів щодо учнів чи навпаки. Вчителі у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що приносить останнім психологічний біль і обмежує їх право на збереження гідності особистості. Виявити поведінку що вказує на булінг, досить складно. Вчитель під час взаємодії з учнями може застосовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, але не є булінгом за визначенням.

Булінг у шкільному середовищі може виникати як на території школи, так і поза нею. Якщо цькування відбувається на території школи, то, як правило, це відбувається в позаурочний час, у неконтрольованих місцях, наприклад, на перервах або в обідню перерву, а також у момент, коли учні на новий урок переходять з однієї класної кімнати до іншої, тим самим збільшуючи кількість неконтрольованого часу з боку дорослих та стають вразливими для нападу, а також у школах, де всі учні однієї статі.

Знущання найбільш поширені в початковій або середній школі, рідше у старшій. Однак, необхідно відмітити, що в старшій школі булінг набуває більш прихованого характеру. Кривдники-хлопці частіше застосовують фізичне насильство, дівчата – дражняться, поширюють чутки, ігнорують та бойкотують жертву.

Ю. Савельєв та Т. Салата, аналізуючи дослідження А. Моор і Б. Хіллері, визначили такі характерні особливості шкільного булінгу:

- явище шкільного булінгу з'являється у старшому дошкільному віці;
- частота фізичного булінгу збільшується у початковій школі і в 3 – 6 класах досягає піку, а потім знижується;

- ініціаторами булінгу часто виступають вчителі; в старших класах учні частіше, ніж в молодших, повідомляють про ситуації систематичного приниження з боку вчителів;
- хлопчики-агресори більше схильні до фізичного насильства. Дівчатка – до психологічного і вербального, до створення ситуацій виключення для жертв булінгу;
- жертвами булінгу в однаковій мірі можуть бути і дівчата, і хлопці;
- частота вербального булінгу і соціального виключення з віком не знижується і набуває певної регулярності у підлітковому віці;
- причиною булінгу може бути та чи інша відмінність дитини – її невідповідність будь-яким, прийнятим у певній групі, стандартам;
- від одного до двох відсотків дітей є постійними жертвами шкільного булінгу;
- з віком однолітки все менше співчувають жертві [9].

Крім того, ними було організовано і проведено дослідження поширення шкільного насильства та його видів в українських школах. Опитування проводилося серед учнів середніх та старших класів методом анонімного анкетування. На запитання «Чи були ви коли-небудь учасником або свідком такої ситуації у вашій школі, коли група учнів обирає собі жертву, якій дають прізвиська, дражнять, залякують?» 60 респондентів відповіли ствердно, 17 вказали, що брали участь у знущанні над жертвою, а 6 зізналися, що самі були в ролі жертви. Як слушно зауважують дослідники, зважаючи на відповіді очевидців насильства, можна зробити висновок, що кількість як жертв, так і насильників є більшою, ніж було вказано під час опитування [9].

Хто ж є жертвою булінгу? Низка досліджень показала, що жертвою шкільного насильства може бути будь-яка дитина, проте найчастіше обирають того, хто слабший чи відрізняється чимсь від інших. Найчастіше жертвами насильства стають діти з фізичними вадами (ті, що носять окуляри, мають знижений слух, ДЦП), особливостями поведінки (інтровертні чи імпульсивні та гіперактивні діти), особливостями зовнішності (руде волосся, криві ноги, зайва вага),

погані соціальні навички, страх перед школою (коли дитина має негативні соціальні очікування щодо навчання), відсутність досвіду життя в колективі (домашні діти), хвороби (енурез, порушення мови, заїкання), низьким інтелектом та труднощами в навчанні [2; 4; 9].

Зважаючи на способи агресії та цькування жертв булінгу, він може бути:

- фізичним – удари, штовхання, пошкодження або крадіжка власності;

- словесним (усна, письмова форми, в тому числі й кібербулінг) – обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або сексуальна орієнтація; написання записок або знаків, що є болючими чи образливими; розповсюдження чуток та образливих коментарів з використанням електронної пошти, мобільних телефонів (наприклад, надсилання СМС) і сайтів соціальних мереж;

- соціальним – виключення з групи чи розповсюдження пліток або чуток.

Найпомітнішим є фізичне насильство, воно складає менше третини випадків булінгу. Найважче помітити емоційне (соціальне та словесне) знущання. Сьогодні набирає обертів кібербулінг. Діти (та й дорослі не виняток) реєструються у соціальних мережах, створюють сайти, де можуть вільно спілкуватися, ображаючи інших, поширювати плітки, особисті фотографії або відео тощо.

Подолання, хоча б часткова мінімізація булінгу пов'язана з обізнаністю не лише педагогів, але і батьків щодо поведінки дітей, які зазнають цькування, психологічного насилля, жорстокого поводження. Ось деякі ознаки, на які потрібно звертати увагу:

1. Діти, які страждають від булінгу, можуть не хотіти йти до школи або ж можуть плакати чи почуватися хворими у шкільні дні.

2. Вони можуть проявляти небажання брати участь у спільній діяльності чи соціальних заходах з іншими учнями.

3. Вони можуть поводитися не звично.

4. Вони можуть раптово почати губити гроші чи особисті речі, або ж приходити додому у порваному одязі чи з поламаними речами і при цьому давати неймовірні пояснення.

5. Підлітки, які є жертвами булінгу і/або приставань, можуть також почати говорити про те, щоб покинути школу, починають пропускати заходи, в яких беруть участь інші учні.

Важливо враховувати, і те, що діти можуть не розказувати про випадки булінгу щодо них нікому з дорослих. Особливо це стосується хлопчиків, від яких батьки через поширеність гендерних стереотипів вимагають, щоб ті були мужніми і протистояли цькуванню. Проте саме для дітей, які страждають від цькування у школі чи у міській громаді, важливими є достатня любов, підтримка, здорові відносини у сім'ї та розуміння й поважливе ставлення з боку педагогів.

У подоланні булінгу також важливо знайти нові підходи до взаємодії з учнями та їхніми батьками. У цьому можуть допомогти різні профілактичні програми навчання учнів та дорослих (в т.ч. і педагогічних працівників) новим формам поведінки, розвиток стресостійкості особистості, здатної самостійно, ефективно і відповідально будувати своє життя. Головна перевага таких програм – формування відповідальності людини і громади за власну поведінку і поведінку інших, готовність прийти на допомогу, розв'язати конфлікт. Профілактичні програми, призначені для проведення групових занять з учнями та дорослими, можуть містити психотехніки з розвитку комунікативних навичок, профілактики асоціальної поведінки з основами правових знань, а також вправи, спрямовані на допомогу в досягненні позитивних життєвих цілей тощо.

Досвід інших країн у подоланні булінгу в освітньому середовищі свідчить про наявність певних успіхів в реалізації тих чи інших антибулінгових програм. Першу експериментальну програму протидії шкільному булінгу розробив Д. Ольвеус у 1982 – 1984 році. Вона пройшла апробацію у 42 норвезьких школах і по закінченні програми було виявлене стійке зниження частоти виникнення ситуацій шкільного булінгу більше, ніж у два рази [11]. У Великій Британії використовується програма Д. Таттума, яка має багато спільних рис з програмою Д. Ольвеуса [6]. Ці програми пройшли апробацію у багатьох школах Норвегії, Великої Британії, США, Канади, Австралії і довели, що грамотна і систематична робота з шкільним булінгом сприяє його

зменшенню і має перспективу подолання цього негативного явища. Антибулінгові програми відображають характерні риси, пов'язані з особливостями країни, в якій використовуються, проте можна визначити й спільні ознаки:

- регулярне опитування учнів про розповсюдженість булінгу;
- обговорення проблеми булінгу в класах, на загальношкільних і батьківських зборах;
- створення самими учнями (за участі і допомоги дорослих) кодексу поведінки;
- посилення спостереження вчителів за дітьми під час перерв, у їдальні, на спортивному майданчику, на шкільному подвір'ї;
- навчання педагогічного колективу стратегіям профілактики булінгу і втручання при його виникненні [5; 12].

Практичні рекомендації, спрямовані на мінімізацію шкільного булінгу можна знайти і у дослідженнях В. Петросянц [8]. Авторка зазначає: роботу необхідно планувати у спільній взаємодії психолога, класних керівників, адміністрації; робота спеціалістів полягає у попередженні виникнення булінгу в освітньому просторі; робота зі збору інформації, розробці індивідуальних програм супроводу кожного учня і відстеження динаміки розвитку повинна бути систематичною; поведінкова стратегія попередження булінгу в освітньому просторі полягає у залученні усього персоналу школи, учнів, їх батьків, а також у підвищенні усвідомленості щодо ситуації булінгу в школі.

Для здійснення превентивної діяльності та вирішення ситуації насильства чи булінгу важливо застосовувати командний підхід (класний керівник, практичний психолог, соціальний педагог, інші спеціалісти за потребою), працювати не лише з дитиною, яка стала жертвою, чи з переслідувачем, але й з усім класом.

Висновки. Проаналізовані позиції дослідників проблеми булінгу в освітньому середовищі дають змогу констатувати, що це явище негативно позначається на психічному розвитку школярів, що відображається на їх емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них. Розповсюдженість агресивних проявів і цькування школярів визначає актуальність наукового підходу до

визначення способів профілактики та корекції наслідків. Остаточне вирішення проблеми булінгу може бути досягнуте завдяки розробці та впровадженню в теорію та практику освітньо-виховних закладів більш результативних програм з профілактики булінгу, на основі існуючих та апробованих у різних країнах світу з врахуванням національної специфіки.

Подолання, принаймні, мінімізація проблеми булінгу в освітньому середовищі пов'язана з рішеннями на різних рівнях: на рівні держави – підтримка освітньо-виховних програм, на рівні школи – введення правил, статутів; на рівні класів – створення умов для ефективного спілкування і взаємодії дітей; на рівні індивідуальної поведінки вчителя – уважність щодо взаємодії дітей і власне позитивне ставлення до них.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у порівнянні існуючих програм профілактики та мінімізації явища булінгу в освітньому середовищі, їх апробації на школярах вітчизняної вибірки.

Література

1. Барліт О.О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі / О.О. Барліт // *Горизонти освіти : Науково-методичний журнал*. – 2012 – № 2 (35). – С. 44 – 47.
2. Барліт О.О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі / О.О. Барліт, А.Ю. Барліт. – Запоріжжя : Олекс, 2011. – 52 с.
3. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И.С. Кон // *Семья и школа*. – 2006. – № 11. – С. 15 – 17.
4. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / Анна Король // *Відновне правосуддя в Україні*. – 2009. – № 1 – 2. – 190 с.
5. Лейн Д. Школьная травля (буллинг) / Д. Лейн // *Детская и подростковая психотерапия* / под ред. Дэвида Лейна и Эндрю Миллера. – СПб. : Питер. – 2001. – С. 240 – 274.
6. Лушпай Л.І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) / Л.І. Лушпай // *Українознавчий альманах*. – 2010. – Вип. 4. – С. 126 – 131.
7. Маланцева О. «Буллинг» в школі. Что мы можем сделать? / О. Маланцева // *Социальная педагогика*. – 2007. – № 4. – С. 90 – 92.
8. Петросянц В.Р. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / В.Р. Петросянц. – СПб., 2011. – 210 с.

9. Савельєв Ю.Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? / Ю.Б. Савельєв, Т.М. Салата // Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Т. 97. – К. : Аграр Медіа Груп, 2009. – С. 71 – 79.

10. Серова Т. Если ваш ребенок стал «козлом отпущения» [Электронный ресурс] / Т. Серова // Семейная психология. – 2003. – № 13. – Режим доступа : http://www.potrebitel.ru/newweb/?go=article&cid=3471&mag_id=8&num_id=5

11. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem [Electronic resource] / D. Olweus. – 2001. – Retrieved from : <http://www.oecdobserver.org>.

12. Safe to Learn : Embedding Anti-Bullying Work in Schools [Electronic resource] / Department for Children, Schools and Families guidance. – 2008. – Retrieved from : <http://www.teachernet.gov.uk/wholeschool/behaviour/tacklingbullying/racistbullying>

13. Randall P. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims [Electronic resource] / P. Randall. – Florence, KY, USA : Brunner-Routledge, 2001. – Retrieved from : <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>

Кормило Оксана. Явление буллинга в образовательном пространстве. Статья посвящена проблеме школьного буллинга в современной системе образования. Проанализировано основные причины и последствия этого негативного социально-психологического явления. На основе понимания буллинга как проявления длительной, систематической агрессии в конкретной социальной ситуации взаимодействия в группе, которая основана на неравенстве между агрессором и жертвой, определено его формы: физическую и психологическую. Представлено ролевую структуру буллинга. Определены пути преодоления этого явления.

Ключевые слова: буллинг, школьный буллинг, формы буллинга, причины буллинга, психолого-педагогическая работа.

Kormylo Oksana. The Phenomenon of Bullying in the Educational Space. This article is devoted to a problem of school bullying in the modern education system. The author opens the reasons and consequences of this negative social and psychological phenomenon, represents as an offender's (bull) and also a victim's psychological lines.

The theoretical analysis results of the school bullying phenomenon, its causes, origin conditions, structure and display characteristics are presented in the article. Bullying is understood as a display of a long-term,

systematic aggression in the specific social situation that appears in the group, and which is based on inequality (physical and psychological) between an aggressor and a victim. It is shown that the school bullying is a result of the developing specific norms and values in pupils groups, forming specific destructive processes of group dynamics. In addition, the role of such factors as tolerant or indifferent attitude of the school administration and teachers to violence in school is discussed.

School bullying can be in two forms such as physical and psychological. The use of physical form is more prevalent for boys and junior pupils, and psychological is dominant among women and senior pupils. Also most girls tend to use indirect forms of bullying. There are more cases of bullying in senior school than in primary school, but the number of victims is reduced there. The role structure of bullying consists of three main role positions such as an aggressor(s), a victim and observers.

Ways of eradication defined in works of foreign scholars are highlighted. The practical recommendations submitted on minimization of the school bullying are offered in the article.

Key words: bullying, school bullying, forms of bullying, reasons for bullying, psychological and pedagogical work.